

A sajtóirányítási bizottság (*Pressleitungskomitee*) felállítása 1852-ben

MANHERCZ ORSOLYA*

1. Bevezető gondolatok

Az 1848–1849-es forradalmi hullám nagymértékben átalakította a Habsburg Birodalom társadalmi és politikai rendszerét. A birodalom területi integritása is veszélybe került, azonban a dinasztának sikerült restaurálnia pozícióját. A restauráció ugyanakkor nem jelenthette az 1848 előtti állapothoz való teljes visszatérést, hiszen a feudális szisztéma lebontása, illetve a polgári átalakulás vívmányainak egy része nem volt visszafordítható. A sajtószabadság esetében más volt a helyzet, vagy legalábbis a bécsi kormányzat kísérletet tett arra, hogy ezen a területen nagyrészt az 1848 előtti szabályozást és állapotot állítsa helyre.

A szabad sajtó megvalósulása, amely a '48-as követelések középpontjában állt, jelentősen megváltoztatta a közélet korábbi rendjét, számos olyan társadalmi csoport kapcsolódott be a sajtó- és ezáltal a politikai életbe, amelyek korábban nem tartoztak a „nyilvánossághoz”. A sajtóhoz kötődő intézmények, illetve a sajtópiac változása új helyzetet és új hatalmat teremtett, amellyel a helyzetüket stabilizáló dinasztáknak Európa-szerte szembe kellett nézniük.

2. A sajtóügy helyzete a Habsburg Birodalomban az 1850-es évek elején

Áttekintve az 1849 és 1852 közötti sajtóügyi intézkedéseket és terveket, láthatjuk, hogy eleinte a sajtószabadság korlátozásának, illetve a cenzúra visszaállításának szándéka vezérelte a bécsi kormányzatot. 1852-re ezen a téren sikerült is eredményeket elérni, elsősorban a törvényi szabályozás megteremtésével. Az 1849-es sajtótörvény hiányosságait és korlátozott hatályát az 1852-es sajtópátens pótolta, illetve kiterjesztette.

A sajtófelügyelet rendezését megnehezítette, hogy a birodalom tartományaiban különböző volt a katonai és politikai helyzet, a forradalmi megmozdulások egy részét már sikerült leverni. Magyarországon például 1849 őszéig elhúzódott a fegyveres konfliktus, az 1848-ban

* Egyetemi adjunktus, ELTE BTK Új- és Jelenkori Magyar Történeti Tanszék. E-mail: manhercz.orsolya@btk.elte.hu

bevezetett és 1854-ig fennálló ostromállapot következtében pedig a polgári hivataloknak együtt kellett működniük a katonai hatóságokkal. Mindez akadályozta a sajtóügy az egész birodalomra nézve egységes kezelését, illetve az intézkedések egyidejű bevezetését és végrehajtását.

2.1. Az 1849-es sajtótörvény és az 1852-es sajtópátens

A polgári és a katonai hatóságok mozgásteret 1848 ősztől 1849 tavaszáig korlátozott volt a sajtó elleni fellépések terén. A helyzeten változtatott az 1849. márciusi olmtützi alkotmány kibocsátását néhány nappal követő sajtótörvény (Preßgesetz/PreßG 1849) megjelenése (1849. március 13.), amely az alkotmány 5. paragrafusában foglaltakat egészítette ki.¹ A törvény az itáliai területekre és Magyarországra nem volt érvényes, illetve Prágában és Bécsben az érvényben lévő ostromállapot korlátozta bevezetését. Mindenesetre a törvény megszületésével megteremtődött a sajtóvétségek elleni fellépés alapja, illetve annak a lehetősége, hogy a későbbiekben tovább szigorítsák a korlátozásokat.

Az 1849-es törvénnyel szemben azonban kezdettől fogva számos kritika merült fel a végrehajtó hivatalok részéről, életbelépése nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, ezért igen korán megkezdődött a törvény felülvizsgálata.² A vizsgálat hosszúra nyúlt, ezért 1851 nyarán szükségessé vált egy ideiglenes rendelkezés bevezetése. A véglegesnek szánt szabályokat végül 1852. május 27-én hagyta jóvá Ferenc József szeptember 1-jei hatálybalépéssel, majd augusztus 11-én határozott úgy, hogy a sajtórendelet a katonai határőrvidék kivételével minden korona-tartományban bevezetésre kerül.³

¹ A törvény (valójában két pátens) garantálta az 1848-as sajtószabadságot, ugyanakkor fellépett a sajtó „helytelen használata”, vagyis a sajtóval való visszaélés ellen. Pontjai nemcsak a nyomtatott kiadványokra voltak érvényesek, hanem azokra a szellemi és képzőművészeti termékekre is, amelyek kő-, fém- és falenyomatok használatával, pénzveréssel, mechanikai vagy vegyi eszközök útján készültek (PreßG 1849 §3). A lapindítást, újságkiadást szigorú feltételekhez kötötték, és újra bevezették a kötelező kauciót. Az 1848. decemberi rendeletből átvették a letétbe helyezési kötelezettséget, illetve a kolportázs tilalmát. A törvény részben követte az 1848. májusi elveket, de új esküdtbíróságok kinevezéséről nem rendelkezett, így az 1848 májusától egy évig érvényes mandátumok hamarosan lejártak. Sajtópátens, 1849. március 13. www.univie.ac.at/medienrechtsgeschichte/Pressgesetz1849.pdf. Thomas OLECHOWSKI: *Das Preßrecht in der Habsburgermonarchie*. In: Helmut RUMPLER – Peter URBANITSCH (szerk.): *Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Bd. VIII. Politische Öffentlichkeit und Zivilgesellschaft. 2. Teilbd. Die Presse als Faktor der politischen Mobilisierung*. Wien, VÖAW, 2006. 1493–1533. Itt hivatkozott rész: 1502–1503.

² Fogalmazvány Lackenbacher írásával, s. d. s. n. Österreichisches Staatsarchiv (ÖStA), Allgemeines Verwaltungsarchiv (AVA), Inneres, Ministerium des Innern (Mdi), Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 596 (1848–1851).

³ A belügyminisztérium átírata Albrecht főhercegnek, illetve a belügy- és az igazságügy-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság rendelete Coronininek, Karl Schwarzenbergnek, Goluchovskinak, Mecserynek, Ertmayernek et al. Bécs, 1852. aug. 18. Utána: a belügy- és az igazságügy-minisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság főnökének előterjesztése, Bécs, 1852. aug. 5. Rajta Ferenc József elhatározása, Szent Márton, 1852. aug. 11. ÖStA, AVA, Inneres, Mdi, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851). 738/1852. 5027/1852.

Az 1852 májusában kiadott új sajtórendelet a sajtószabadságot érvényben hagyta ugyan, akárcsak a kaució intézményét, azonban előírta az utólagos hatósági ellenőrzést, és a sajtóvétségek ügyében nem újította meg az esküdttbírósi rendszert, az 1848-as szisztéma egyik alap-
elemét.⁴

2.2. A sajtó(szabadság) ereje

Az 1848-as sajtószabadság élménye a közvéleményre, a kormányzatra és a sajtó munkatársaira is komoly hatást gyakorolt. Az újságok és könyvek megjelenésének törvényi szabályozása, a terjesztési lehetőségek korlátozása csak az első lépést jelenthette a sajtóügyi intézkedések sorában. A sajtó erejének és hatalmának felismerése ráébresztette a bécsi kormányt arra, hogy sokkal nagyobb mértékben ki kell használnia az újságok nyújtotta lehetőségeket. A kormányzat szorgalmazta, hogy a bécsi hivatalos és hivatalosnak tűnő lapokon (*Wiener Zeitung*, *Reichsgesetzblatt*, *Oesterreichische Correspondenz*) kívül minden koronatartományban, illetve minden, a birodalomban élő nemzetiség nyelvén jelenjen meg hivatalos orgánium. Az anyagi támogatás azonban önmagában nem volt elegendő, a gyors fellépésnek gátat szabott a megbízható újságírók és szakemberek hiánya.⁵

A kormányzati szándék ugyanakkor lehetőséget teremtett arra, hogy az eddig (hivatalos) lappal nem rendelkező nemzetiségi csoportok is újságot adjanak ki a saját nyelvükön. A belföldi hivatalos lapok létrehozása, megerősítése lehetővé tette egy kormányzati sajtóhálózat kialakítását, ami jól kiegészítette volna a szabályozás és ellenőrzés központi, illetve koronatartományi rendszerét, ami elősegíthette (volna) a Bach-rendszer konszolidálását.

⁴ Az utólagos ellenőrzés azt jelentette, hogy a kész nyomtatványokat kellett benyújtani a rendőrségnek, amely ekkor döntötte el, hogy azok árusíthatók-e. Hírlapok esetében mindez az összes példány kinyomtatása után, a tervezett szétküldés előtt egy órával történt. Ez az eljárás felerősítette az öncenzúrát, hiszen a kiadók és a szerkesztők el akarták kerülni az anyagi kárt, ami a bezúzással járt volna. A rendelet előre bebiztosította az újságok elleni fellépések költségeit, a lapindításkor fizetendő kaució a lap elleni esetleges vizsgálatokat volt hivatott fedezni. Cenzúravétség esetén büntethető volt mind a szerkesztő, mind a nyomdász, sőt a terjesztő is, ami tovább fokozta a büntetés elkerülésére való törekvést. Amennyiben valamelyik időszaki kiadvány vétett a szabályok ellen, az első két alkalommal megintés volt a büntetés, harmadszorra három hónapra szóló felfüggesztés. A rendelet – akárcsak a korábbi – nemcsak a nyomtatott sajtóra vonatkozott, hanem „az elmének és képzőművészetnek” bármely sokszorosított formájára. A sajtótörvény ugyanakkor előírta az impressumadatok feltüntetését, kötelezővé tette a kötelespéldányok beküldését, szabályozta a könyv- és lapkiadást. A törvény véglegesítette az 1848. márciusban bevezetett, majd májusban eltörölt, de 1849-től ismét kötelező kaució intézményét. Az óvadék összege biztosította a lap ellen esetlegesen indított vizsgálat és a büntetés költségeit. KOSÁRY Domokos – NÉMETH G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története I–II.* Budapest, Akadémiai, 1985. I. 292.; KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története.* Budapest, MŰOSZ, 1994. 108–109.

⁵ Magyarországon például a hivatalos lap létrehozására tett kísérlet többszöri próbálkozás után sem járt sikerrel. Az első lépéseket már 1850 novemberében megtették, azonban az első próbálkozások nem hozták meg a kívánt eredményt. Az 1852-es újabb kísérlet hívta életre a félhivatalosnak számító *Magyar Hírlapot*, amit 1853. január 1-jétől váltott fel a *Budapesti Hírlap*. A lap címlapja a *Wiener Zeitung* kialakítását idézte meg, fejlécén ugyanolyan formában jelent meg a kétféjű sas, mint a bécsi lapon. ANGYAL Dávid: *A magyar hírlapirodalom 1849–1860.* In: ANGYAL Dávid (szerk., bev., jegyz.): *Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése.* Budapest, Pesti Lloyd Társulat, 1925. 87–89., 158.

A külpolitikai cél, a nagynémet egység megteremtése Habsburg vezetéssel erőteljes fellépést követelt a bécsi kormányzattól a német területeken, ahol azonban az osztrák sajtószabályozási elvek kevésbé érvényesültek. Ennek megváltoztatására adott lehetőséget a Német Szövetség közös sajtótörvényének terve, amelynek kidolgozása 1851 ősztől kezdődött meg. A törvényjavaslat tárgyalása során azonban hamar világossá vált, hogy az osztrák és a porosz elképzelések nem teljesen összeegyeztethetőek. Az elhúzódtó tárgyalások csak 1854-ben vezettek eredményre.⁶

A német sajtó megfelelő szabályozásán túl Bécsnek javítania kellett külföldi „imázsán”. A bécsi propaganda birodalmon kívüli érvényesítése mellett nem lehetett elhanyagolni a külföldi német lapoknak – és különösen a porosz kormány részéről érkező kritikus hangoknak – a birodalom közvéleményére gyakorolt hatását sem. A német államokban működő külügyi hivatalok (követségek, konzulátusok) igyekeztek ilyen irányú tevékenységet kifejteni, meglehetősen aktív volt e téren a lipcsei konzul, Josef Grüner, valamint a frankfurti szövetségi követ, Friedrich Thun. Rajtuk kívül a bécsi kormányzat is igyekezett felmérni a német sajtópiacot, főként az osztrák érdekek szolgálatába állítható újságokat, szerkesztőket és újságírókat keresve.⁷

3. A sajtóirányítás kérdése

A külföldi sajtóirodák működéséből levont tanulságok, a különböző módszerek hatékonyságának felmérése, az irodák vezetőinek jelentései, és az azokban szereplő példák (Anglia, Poroszország, sőt Oroszország) jó kiindulási alapot jelentettek a bécsi sajtóirányítási központ létrehozásához. 1851–1852 folyamán következett a bel- és külföldi sajtóügyi tapasztalatok elemzése, a tanulságok levonása, és ekkor születtek azok az átfogó tervezetek, hosszú távú megoldási javaslatok, amelyek megvalósítására az elkövetkező időszakban tettek kísérletet.

A központi sajtóiroda kialakítása 1852 elején merült fel. A korábbi időszakot a sajtóügy terén a megosztottság jellemezte, a kérdésben a kül- és a belügyminisztérium játszott döntő szerepet. A fontosabb kérdésekben sor került egyeztetésre Felix Schwarzenberg miniszterelnök és külügyminiszter, illetve Alexander Bach belügyminiszter között, de valójában mindkettejüknek megvoltak a saját elképzeléseik és saját embereik a sajtóügyek terén.⁸ A birodalmon belüli sajtó-

⁶ L. erről bővebben: MANHERCZ Orsolya: A bécsi sajtópolitika egyik kulcsembere. Eduard Lackenbacher tevékenysége az 1850-es évek elején, különös tekintettel frankfurti kiküldetésére. *In Medias Res*, 2016/2. 224–245.

⁷ Bach Schwarzenbergnek, Bécs, 1850. márc. 20. Benne Eduard Lackenbacher jelentése az 1850 elején Dél-Németországban tett utazásáról, amelynek célja az volt, hogy a szakember felmérje az ottani lapokkal való kapcsolatfelvételi lehetőségét. ÖStA, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (HHStA), Ministerium des Äußern (MdÄ), Informationsbüro (IB), Politisches Archiv (PA), XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), f. 22-27. s. n.

⁸ Ezt a kérdéskört vizsgálja meg Schwarzenberg 1850. júliusi átirata, amelyben ismételt arra kéri Bachot, küldjön tájékoztatást a birodalom belpolitikai intézkedéseiről Grünernek, mert a megbízott túl kevés információt kap a császári kormányzat szándékairól, ezért sokszor nem tud élni a lehetőséggel, hogy a megfelelő időpontban befolyásolja a közvéleményt. A külügyminiszter-miniszterelnök hangsúlyozta, hogy ő maga gyakran küld feljegyzéseket Grünernek azokról az ügyekről, amelyeket a nyilvánosságnak szán. Egyúttal úgy vélte, jó lenne, ha a birodalom belügyeiről is jelennének meg hírek, mert például a kölni és a frankfurti német újságban jelennek meg olyan cikkek, amelyek rendszeresen az osztrák közigazgatás ellen szólnak. Schwarzenberg azzal zárja az érvelését, hogy több jelentős német lap akkor nyerhető meg józan szemléletű cikkek közlésének, amennyiben ezért cserébe újdonságokat kap. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1850. júl. 13. ÖStA, HHStA, MÄ, IB, PA XL Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. Kt. 67 (1850), MI (Bach), 1850. fol. 102–105.

ügyek inkább Bachhoz, a külföldi sajtóirodák tevékenysége pedig inkább Schwarzenberghez tartozott. Legalábbis 1852 tavaszáig, nyaráig, amikor a birodalmi kormányzat jellegében, illetve a miniszterek személyében egyaránt sok változással járt. Schwarzenberg halálával Bach pozíciója jelentősen megerősödött volna, hiszen a herceg utódja csak a külügyminiszteri tisztséget örökölte, a miniszterelnöki posztot Ferenc József megtartotta magának. Ugyanakkor a Legfelső Rendőrhatalóság létrehozása csökkentette a belügyminiszter hatáskörét, többek között elvonta tőle a sajtóügy nagy részét, ami érzékenyen érintette Bachot, hiszen addig „egyeduralkodója” volt ennek a területnek.⁹

3.1. Tervek a sajtóirányítás központi szervének kialakításáról

A sajtószabadság rendeleti, majd törvényi úton való korlátozása és a sajtóélet újraszabályozása után, illetve már azzal párhuzamosan érlelődött az intézményesített központi sajtóirányítás gondolata. Az alábbiakban részletesen áttekintendő dokumentumok – az 1852-ben született *Jelentés*, illetve a *Javaslat* – bemutatása előtt hangsúlyoznunk kell, hogy nem áll rendelkezésünkre információ a dokumentumok keletkezési sorrendjéről. Mindkét dokumentum Alexander Bach belügyminiszter hagyatékában maradt fenn a sajtóval kapcsolatos ügyiratok között, az általunk Jelentésnek nevezett irat levéltári címe: Sajtószervezés (*Organisierung der Presse*); míg a Javaslaté: Állapotok, cenzúra (*Zustände, Zensur*).¹⁰

3.1.1. Az 1852-es *Jelentés*

1852-ben a belügyminisztériumban készült el a *Jelentés*, amely részletesen bemutatja a központi sajtóirányítás alatt értendő teendőket.¹¹ A korábbi tanulmányunkban részletesen bemutatott dokumentumot ezúttal a sajtóirányítási bizottság felállítására, illetve a mögötte meghúzódó célok szempontjából vizsgáljuk.¹²

A jelentés megszületésének hátterében a bécsi kormányzaton belüli, 1852-es átrendeződést gyaníthatjuk, ami Alexander Bach szempontjából a sajtóirányítás és sajtófelügyelet teljes elvesztésével fenyegetett. A sajtóügyek nagy része 1852 tavaszán–nyarán a Legfelső Rendőrhatalóság hatáskörébe került, ez jelentősen gyengítette a belügyminisztérium, illetve a belügyminiszter hatalmi helyzetét. Bach próbált minél nagyobb részt házon belül tartani a sajtóhoz kötődő feladatkörből, amit hatalmi pozíciójának megőrzése mellett az is indokolt, hogy 1849 és

⁹ Eva MACHO: *Alexander Freiherr von Bach. Stationen einer unstrittenen Karriere* (Beiträge zur Neueren Geschichte Österreichs 10.). Frankfurt, Peter Lang Verlag, 2008. 158–166.

¹⁰ *Jelentés*, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. *Organisierung der Presse.*; *Javaslat*, dátum és keltezés nélkül. Uo., 28.13. *Zustände, Zensur*.

¹¹ *Jelentés*, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. *Organisierung der Presse*.

¹² MANHERCZ Orsolya: Bécsi sajtópolitika a forradalom után, 1849–1852. *In Medias Res*, 2015/1. 103–127.

1852 között a minisztériuma komoly munkát végzett a sajtóügyek terén, a miniszter megbízható szakemberekből álló gárdát alakított ki, vagyis egy működő szisztémát kellett átadnia riválisának, Johann Kempennek. Az iratot úgy is tekinthetjük, mint ennek az átadási folyamatnak a dokumentumát, amelyben annak szerzője összegzi a belügyminisztériumban 1849 és 1852 között a sajtóval kapcsolatban felhalmozott tapasztalatokat,¹³ ismerteti az alkalmazott eszközök, megoldások tárát, további célokat tűz ki, és bemutatja a sajtóügy területén dolgozó szakembereket, akik az új hivatal számára is hasznosak lehetnek.

Az 1848 utáni időszak sajtóügyét tekintve 1852-re a belügyminisztérium már rendelkezett tapasztalatokkal azzal kapcsolatban, hogy hogyan működik a sajtópiac, a sajtó mint üzleti vállalkozás, a sajtó mint kormányzati médium vagy akár mint politikai fegyver. Észlelték, hogy a kormányok közötti versenyben Bécs lemaradt, míg Berlin jelentős előnyre tett szert a sajtó véleményformáló orgánumként való felhasználásában.

Másrészt azt is regisztrálták, hogy az újságolvasók köre egyre növekszik, a nyilvánosság immár az összes társadalmi csoportból verbuválódik, a publikum nem homogén, különböző csoportjai különböző lapokat kívánnak. A legfontosabbnak számító politikai napilapok mellett ezért komoly jelentőséget tulajdonítottak a kalendáriumoknak, néplapoknak, felvilágosító irományoknak is.¹⁴

Lényeges változásnak tűnik a korábbi felfogáshoz képest, hogy az újságolvasási kedv megnövekedése akár a kormányzat javára is fordítható, ami természetesen kiadásokkal, ugyanakkor egyúttal nem elhanyagolható haszonnal jár. Ehhez szükséges egy jól működő állami apparátus, amely a belföldi sajtón túl a külföldi lapok tevékenységét is figyelemmel kíséri.¹⁵

A Jelentés külön hangsúlyozza az 1852 tavaszáig, Felix Schwarzenberg haláláig működő rendszer munkamegosztását a belügy- és a külügyminisztérium között, amelynek az írásbeli információcserén túl része volt a folyamatos szóbeli egyeztetés is.¹⁶ A két minisztérium a költségek terén is megosztott.

Így nézett ki a sajtófelügyelet és sajtóirányítás helyzete a bécsi kormányzaton belül 1852 tavaszán, amikor Ferenc József elhatározta a Legfelső Rendőrhatóság létrehozását, amelyen belül egy sajtóosztály is alakult.¹⁷ A rendőrségnek természetesen korábban is volt szerepe a sajtóügy terén, ami felügyeletet, illetve az igazságszolgáltatásban való közreműködést jelentett. 1852-től kezdve azonban szakigazgatási feladatokat (sajtótermékek engedélyeztetése, nyomdák működési engedélyének kiadása stb.) is el kellett látnia.¹⁸

¹³ A belügyminisztériumban felhalmozott, sajtóval kapcsolatos ismeretanyaghoz a külügyminisztériumból érkező, a külföldi – elsősorban a németországi – sajtó helyzetét tárgyaló jelentések is nagyban hozzájárultak.

¹⁴ Pl. hiányzott egy magyar és egy lengyel nyelvű néplap. Uo.

¹⁵ A külügyminisztériumból irányított németországi hálózat (Frankfurt, Lipcse, Stuttgart) működése hatékonynak tűnt, további célként londoni és párizsi ügynökök alkalmazása merült fel. L. erről bővebben: MANHERCZ I. M. (12. l.).

¹⁶ A belügyminisztériumban 1852-ig a sajtóügyekkel a *Bureau de l'esprit public* foglalkozott.

¹⁷ A negyedik ügyosztály foglalkozott a sajtóügyekkel. DEÁK Ágnes: „Zsandáros és policzájós idők”. *Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Budapest, Osiris, 2015. 59.

¹⁸ Uo., 38., 55.

A belügyminisztérium (és külügyminisztérium) sajtófelügyeletben és sajtóirányításban való részvételének nagymértékű csökkenését kivédendő kapóra jöhetett Bach (és Karl Ferdinand Buol külügyminiszter) számára Friedrich Thun frankfurti szövetségi követ 1851-es javaslata, amelyben részletesen bemutatta egy központi sajtóirányítási iroda tervét. Elsőként egy németországi sajtóközpont felállítása, illetve egy hálózat kiépítése került szóba, amelyből logikusan következett a központi, vagyis bécsi sajtóhivatal szükségessége.¹⁹

Az 1852-es Jelentés részletesen bemutatja egy sajtóirányítási bizottság tervét, amelynek irányításában a belügy- és a külügyminisztériumon kívül a Legfelső Rendőrhatóság is részt venne, vagyis már az új hatalmi felállást figyelembe véve tervezték meg a bizottság felállítását. Mindez nem jelenti a többi minisztérium kizárását, számoltak azok közreműködésével, de a bizottság tagjait a három fent említett főhivatal delegálná. Közülük kerülne ki a bizottság titkára, aki a levelezésért és a feljegyzésekért lenne felelős, illetve figyelemmel követné a bizottság kiadásait. A negyedik tag pedig az elnök lenne.²⁰

A bizottság önállóan vagy a főhivataloktól bekért instrukciók alapján döntene, és utasítaná az alkalmazásában álló munkatársakat és szerkesztőségeket. További feladatai közé tartozna támogatások kiosztása és megvonása, sajtóvállalkozások létrehozása és megszüntetése.²¹ Az irodának a fontosabb kül- és belföldi újságokat is figyelemmel kellene kísérnie, ezek átnézését a minisztériumok alkalmazásában álló, illetve időszakosan díjazott személyekkel tervezték biztosítani.²²

A bizottság gyakorlati működésével kapcsolatban a Jelentés előírta, hogy amennyiben lehetséges, a tagoknak minden nap, de legalább hetente háromszor össze kell ülniük, így nem torlódnának fel az ügyek. Ugyancsak praktikusnak tűnt keresni egy jól megközelíthető helyiséget, ahol a kisegítő munkatársak és szerkesztők mellett a megjelölt órákban a bizottság ügyeletes tagja is jelen lenne.²³

A sajtófigyelésen és a kormányzati tájékoztatáson túl a megszervezendő iroda feladata lenne a korábban már bevált lapok anyagi támogatása. A felmerülő költségekkel kapcsolatban a Jelentés tartalmazott egy áttekintést, valamint táblázatok is készültek a kormányzati újságokról és a tartományi hivatalos lapokról, amelyek szubvenciót kaptak a bécsi kormánytól 1849-ben, 1850-ben és 1851-ben.²⁴

¹⁹ Az 1852-es emlékirat hosszasan idézett Thun jelentéséből. Schwarzenberg Bachnak, Bécs, 1852. jan. 29., mellékelve a kivonat Thun 51-es számú jelentéséből (Frankfurt, 1851. júl. 8.). ÖStA, AVA, Inneres, MdI, Präsidium, Akten Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851), 1852:738.

²⁰ Jelentés, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. Organisation der Presse.

²¹ Uo.

²² Az újságokon kívül a politikai broszúrákat és jelentősebb publikációkat is figyelemmel kellett kísérni. 1852-ig az idegennyelvű lapok vizsgálatát a belügyminisztérium munkatársai, valamint két „külsős” (Weiss von Starckenfels, Kecskeméthy Aurél) végezte. Uo.

²³ Uo.

²⁴ L. ehhez: Felső-előterjesztés, Bécs, 1852. jún. 14. ÖStA, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.11. Regelung der Einflußnahme der Regierung auf die Presse.

A hivatalos lapok hálózatának fenntartása kiemelten szerepel a Jelentésben. Az állami támogatást élvező újságok esetében az irányadás lenne a bizottság feladata, amiben jó szolgálatot tehet az *Österreichische Correspondenz*.²⁵ További lapok, amelyek az osztrák kormány támogatását élvezik, ezért annak érdekében felhasználhatóak: *Lloyd*, *Die Presse*, *Corriere Italiano*.²⁶

A központi sajtóirányítás részeként, de mégis önállóan működnének a frankfurti és a lipcsei sajtóirodák. A Bécs és Frankfurt, illetve Lipcse közötti folyamatos kapcsolattartás keretein belül rendszeres információcserére is sor kerülne. Ezzel megvalósítható lenne a birodalom, valamint a német területek teljes lefedettsége.²⁷

A következőkben a Jelentés azokkal a személyekkel foglalkozott, akik korábban is a sajtóügy területén dolgoztak, és az új sajtóiroda számára is alkalmasnak tűntek. A kormányzat által támogatott lapok felhasználását és a külföldi lapok ellátását levelezőkkel addig a belügyminisztérium *Bureau de l'esprit public*-ja intézte, az itt bevált emberekre (Bernhard Meyer, Karl Weil, L. Weiss, Kecskeméthy Aurél) a továbbiakban a sajtóirodának is szüksége lehetett.²⁸

A sajtófelügyelettel és sajtóirányítással kapcsolatos költségeket, amelyeket korábban a belügy- és a külügyminisztérium kasszájából finanszíroztak, ezentúl pedig a tervezett bizottság büdzsétjéért terhelnék, az alábbi táblázatban* foglaltuk össze:

1. sz. táblázat: A felállítandó sajtóirányítási bizottság tervezett költségei²⁹

Kiadás célja	Összeg (évente)
<i>Külföldi sajtófigyelő és sajtóirányító hálózat költségei</i>	
Frankfurti iroda költségei	20 000 Ft
Lipcsei iroda költségei	10 000–15 000 Ft
Grüner lipcsei konzul által beküldött művek és brosúrák ára	240 Ft
Két kisegítő munkatárs	1800 Ft
Külföldi lapok támogatására	7200–7400 Ft
<i>Összesen:</i>	<i>39 240–44 440 Ft</i>

* Folytatását l. a 278. oldalon.

²⁵ A belföldi lapok irányának megszabásában az 1849-ben alapított, magánkézben lévő, de a bécsi kormányzat szócsovének számító *Oesterreichische Correspondenz*nek volt a legnagyobb szerepe. A *Correspondenz* az egyik legalkalmasabb eszköznek bizonyult a sajtó befolyásolására, hiszen cikkeit bel- és külföldön egyaránt nagy figyelemmel kísérték és használták, olyannyira hogy egy-egy írás – az utánnomásoktól eltekintve – közvetlenül kb. 80 ezer lenyomatban jelent meg a különböző lapokban. Ennek alapján használták a minisztériumok a lapot félhivatalos közlések nyilvánosságra hozására, különösen jelentős politikai, alkotmányos és szervezeti kérdésekben. A lap tehát már bejárótótt, ráadásul a ráfordított költségek a hasznosuláshoz viszonyítva jelentéktelenek voltak, ezért értelemszerűen úgy tervezték, hogy a megalakuló sajtóbizottság számára is hasznos lehetett.

²⁶ Jelentés, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. *Organisierung der Presse*.

²⁷ A frankfurti sajtóirodát a szövetségi követ felügyelete alatt R. Zulehner vezetésével kívánták létrehozni, ez az iroda lett volna az Ausztrián kívüli német nyelvű sajtó irányító központ. Hatóköre Dél-, Közép- és Nyugat-Németországra terjedt volna ki. Lipcseben továbbra is Josef Grüner konzul maradt volna a sajtóügyek irányítója, aki elsősorban az észak-német területek sajtójára igyekezett hatást gyakorolni a bécsi kormányzat érdekében. Uo.

²⁸ Uo.

²⁹ Uo.

1. sz. táblázat (folytatás)

Kiadás célja	Összeg (évente)
<i>Belföldi sajtófigyelés költségei</i>	
Újságok (sajtófigyelés céljából)	2800 Ft
Könyvvásárlás	300 Ft
<i>Összesen:</i>	<i>3100 Ft</i>
<i>Személyi költségek</i>	
Bernhard Meyer	3000(–3500) Ft
Karl Weil	4000 Ft
Weiss díjazása	1200 Ft
Kecskeméthy díjazása	600 Ft
Újságokat átolvasó munkatárs	600 Ft
<i>Összesen:</i>	<i>9400–9900 Ft</i>
<i>Lapok támogatására fordítandó összegek</i>	
A koronartartományokban megjelenő kormányzati lapok támogatása	12 000 Ft
<i>Agramer Zeitung</i>	2800 Ft
<i>Österreichische Correspondenz</i>	4280–4500 Ft
<i>Corriere Italiano</i>	13 200 Ft
<i>Lloyd, Die Presse</i>	40 000 Ft
<i>1853-tól</i>	<i>(20 000 Ft)</i>
<i>Volkszeitung</i> (Ausztria)	8800 Ft
Népi kalendáriumok, felvilágosító irományok, brosrák kiadására	2000 Ft
<i>Összesen:</i>	<i>83 080–83 300 Ft</i>
<i>1853-tól</i>	<i>(63 080–63 300 Ft)</i>
Összesen:	134 820–140 740 Ft
1853-tól	(114 820–120 740 Ft)

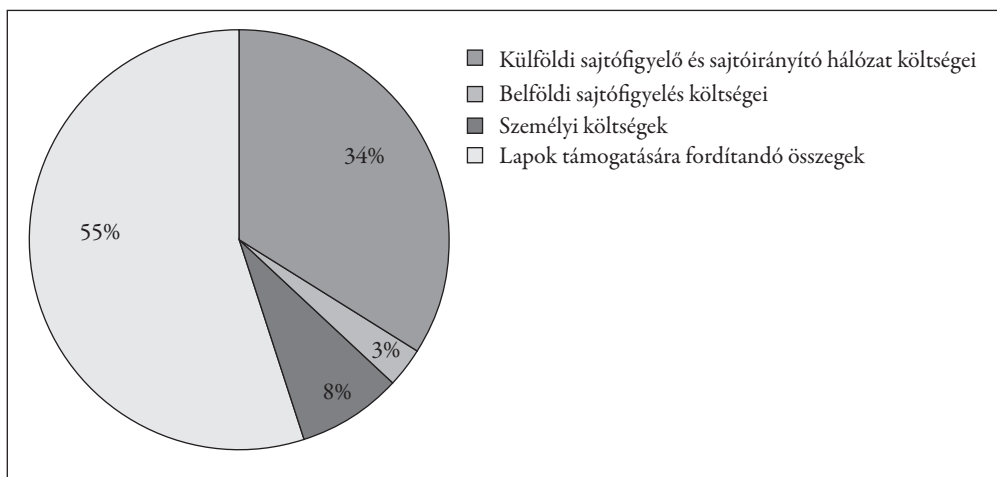
A Jelentés szerzője szerint az összköltség évente nem lenne több, mint 100 000 Ft, ami bizonyára meghaladja a porosz kormány által hasonló célokra fordított összeget.³⁰ Amennyiben azonban összeadjuk a dokumentumban szereplő összegeket, a végeredmény az alacsonyabb költségekkel számolva is meghaladja a 100 000 forintot. (1. sz. táblázat)

A költségek kapcsán ugyanakkor érdemes megvizsgálni az egyes költségcsoportok arányát. (1. sz. diagram) A részösszegeket százalékosan vizsgálva látható, hogy a költségek több mint felét a lapok támogatására tervezett összeg adja (55%), ami jelzi, hogy a bécsi belügyminisztérium

³⁰ Uo.

elsősorban az újságok, szerkesztőségek szubvencióját tekintette hatékony eszköznek a sajtó befolyásolására. Az összköltség harmadát a külföldi irodákhoz és lapokhoz köthető támogatás teszi ki (34%), amihez viszonyítva a belföldi sajtófigyelésre fordítandó összeg szinte elenyészik. Mindez valószínűleg abból adódik, hogy a belföldi sajtófigyelés nagy részét a koronatarományok helytartóira, illetve az általuk létrehozott sajtófigyelő hivatalokra kívánták bízni. A személyi költségek kapcsán megjegyzendő, hogy az adatok között csupán azok az összegek szerepelnek, amelyeket a belügyminisztérium betervezett, így például a bizottság tagjainak díjazása hiányzik. Azonban a listán megtalálható személyek közül ketten később tagok lettek, így részben mégis bekerült a tervbe a tagok díjazása.

1. sz. diagram: A felállítandó sajtóirányítási bizottság tervezett költségei az 1. számú táblázat adatai alapján

A Jelentés áttekintése után még kiemelnénk, hogy Alexander Bach belügyminisztert nyilvánvalóan nem a jótékonyosság motiválta akkor, amikor tapasztalatait, módszereit és célkitűzéseit megosztva bizalmi embereit Johann Kempen figyelmébe, illetve később a sajtóirányítási bizottság tagjai közé ajánlotta, hanem így, általuk kívánta megőrizni befolyását a sajtóügyek terén.

3.1.2. Az 1852-es Javaslat

1852 májusában Ferenc József utasította minisztereit, hogy a birodalmi sajtóviszonyokat jellemző rossz helyzet megoldására javaslatot készítsenek. Ezzel kapcsolatban készült egy részletes, 15 pontból álló tervezet, amely a felállítandó központi bizottság teendőit foglalta össze.³¹

³¹ Javaslat, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.13. Zustände, Zensur.

A Javaslát a hangsúlyt a belföldi lapok (és röpiratok) folyamatos állami felügyeletére helyezte, amelyet egységes irányítással és egységes alapelvek mentén kell ellátni. Az erre a célra – a belügyminisztérium elnökletével – létrehozandó bizottság munkáját a központi főhivatalok (minisztériumok, Legfelső Rendőrhatóság), valamint a koronartományok helytartói segítenék. A felügyelet magában foglalná a szerkesztőségek tevékenységének folyamatos megfigyelését, bátorítását, dicséretét, illetve befolyásolását; amennyiben szükséges, büntetését – írásbeli figyelmeztetés, felfüggesztés, az engedély megvonása vagy bírósági vizsgálat formájában. A tervek szerint az új (belföldi) napilapok engedélyezése ugyancsak a bizottság hatáskörébe kerülne, ugyanakkor a külföldi lapok betiltása vagy terjesztésük újraengedélyezése a külügyminisztérium és a Legfelső Rendőrhatóság egyetértésével történhetne. A lapok lefoglalása a Rendőrhatóság joga maradna, utólagos beszámolási kötelezettséggel a bizottság felé.³²

A Javaslát a minisztériumok és a bizottság együttműködésével számolt, és mindkét félnek hagyott mozgásteret a sajtóval való kapcsolattartásra. Harmadik egységként a koronartományok helytartói kerültek be a rendszerbe, akik a sajtófelügyelet terén a bizottsághoz hasonló jogkörrel rendelkeztek volna.³³

A 15. pont utalt arra, hogy a tervezett sajtóirányítási bizottság, illetve a külügyminisztériumban működő hasonló irányú bizottság³⁴ közötti állandó kapcsolattartást (a későbbiekben) szabályozni kell.³⁵

3.2. A sajtóirányítási bizottság felállítása

1852 nyarán megkezdődött a sajtóirányítási bizottság kialakítása. A belföldi sajtó központi irányítását a külügyminisztérium, a belügyminisztérium és a Legfelső Rendőrhatóság által küldött három küldött koordinálta volna, az így kialakított bizottság elnökletét a külügyminisztérium egy magas rangú hivatalnokja látta volna el. A tervezett bizottság hatáskörét az alábbi pontokban határozták meg:

1. a sajtóiroda juttatja el a kormányzati szervektől érkező, válogatott híreket a sajtóhoz;
2. jelentősnek ítélt orgánumokat nyer meg a kormányzat céljainak;
3. döntéseket hoz, amelyek támogatások kiosztására, illetve megvonására, sajtóvállalkozások létrehozására vagy megszüntetésére vonatkoznak;
4. figyeli a fontosabb kül- és belföldi újságokat (ezek átnézését hivatali alkalmazásban álló, illetve időszakosan alkalmazott személyek végzik).³⁶

³² Uo.

³³ Uo.

³⁴ Valószínűleg a külföldi – elsősorban a frankfurti, stuttgarti és lipcei – követségek és konzulátusok sajtóval kapcsolatos tevékenységét összefogó hivatal.

³⁵ Javaslát, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.13. Zustände, Zensur.

³⁶ Organisierung der Presse, s.l., s.d. (fogalmazvány), ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9 Organisierung.

3.2.1. A sajtóirányítási bizottság tagjai

Bár az új hivatalra vonatkozó javaslatot Ferenc József 1852. október 24-én fogadta el,³⁷ a bizottság tagjait már szeptembertől felkérték. Kik voltak a bizottság tagjai, milyen szaktudással, tapasztalattal és nézetekkel érkeztek?

A bizottság elnökévé a külügyminisztérium államtitkárát, Joseph Wernert nevezték ki. A bizottság tagja lett továbbá – ugyancsak a külügyminisztérium részéről – Engelbert Maximilian Selinger, akit 1853-ban Karl Weil váltott. A belügyminisztérium képviselőjére Alexander Bach Bernhard Meyert jelölte ki, a Legfelső Rendőrhatalóság részéről pedig Karl Lewinsky érkezett.³⁸

Joseph Werner (1791–1871) jogot végzett, 1811-ben a párizsi osztrák követségen kapott állást, amelyet 1812-ben foglalt el. 1814-től az ugyancsak Párizsban tevékenykedő Klemens Lothar Metternich munkatársa lett, majd egy rövid londoni kitérő után került vissza Bécsbe, ahol titkárként részt vett a második bécsi kongresszuson.³⁹ A kongresszus után elkísérte Metternichet Milánóba, ezután munkájának elismeréseként első titkári kinevezést kapott a berlini nagykövetségre, ahol 16 évig volt a követség egyik oszlopa. Kitűnően végzett diplomáciai munkája láttán hívta vissza Metternich Bécsbe az Államkancelláriára 1832-ben, ahol 1848-ig a német ügyekkel foglalkozott. 1834-ben kapta meg valódi udvari tanácsosi kinevezését. Az 1830-as és 1840-es években számos külföldi udvar ismerte el tevékenységét kitüntetéssel.⁴⁰ Tapasztalatait és tudását Metternich bukása után sem tudta nélkülözni a bécsi kormányzat, mind a Ficquelmont-, mind a Wessenberg-kormány igényt tartott Werner szolgálataira. Felix Schwarzenberg hivatalba lépésével sem szakadt meg karrierje, sőt 1848. december 1-jén Schwarzenberg javaslatára Ferdinánd császár megbízta a bécsi külügyi osztály vezetésével, ami valójában a külügyminiszter-helyettes posztját jelentette. Ő vitte végbe az egykori Államkancellária átszervezését Schwarzenberg elképzeléseinek és a bekövetkezett változásoknak megfelelően. 1849. január 1-jétől államtitkári (*Unterstaatssekretär*) rangban végezte feladatát, egészen drezdai kiküldötti kinevezéséig (1859), vagyis Schwarzenberg halála után, Buol hivatali ideje alatt is a külügyminisztérium kötelékében maradt.⁴¹

Engelbert Maximilian Selinger (1802–1862) 1852. szeptember 1-jével nevezték ki a bizottság tagjává. Selinger ugyancsak jogot végzett, majd utazást tett Svájcba, Németországba és Itáliába. Írói tevékenységét az utazásokról szóló beszámolókkal kezdte. Később ügyvédként

³⁷ Kurt PAUPIÉ: *Handbuch der österreichischen Pressegeschichte, 1848–1959. Bd. I. Wien.* Wien–Stuttgart, Braumüller, 1960. 14.

³⁸ Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17. (fogalmazvány); ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv, PA XL, Interna, Korr. mit innerern Behörden, Kt. 74. Oberste Polizeibehörde (Fml Kempen), 1853. f. 65–66.

³⁹ Wessenberg teljhatalmú osztrák megbízott titkára volt.

⁴⁰ Többek között: Hessen, Poroszország, Szászország, Szentszék, Anhalt, Braunschweig, Hannover, Bajorország.

⁴¹ Heinrich Reusch: Werner, Joseph Freiherr von. In: *Allgemeine Deutsche Biographie.* Hg. von der Historischen Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften, München–Leipzig, Bd. 42, 1897. 58–61. Interneten elérhető: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd139103627.html#adbcontent>; ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Personalia, F4; Kt. 377 – Werner, Joseph Freiherr v.; Matsch, Erwin: *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn), 1720–1920.* Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1986. 93. (320., 321. l.); 136.

kezdett el dolgozni Olmützbén, majd 1829-ben tért vissza Bécsbe, ahol a Keleti Akadémia professzora lett. Párhuzamosan a bécsi egyetemen is dolgozott a statisztikai tanszéken, valamint a jogi karon. 1848-ig cenzorként is működött. 1848-ban kormányhű magatartásáért megkapta a Ferenc József Rend lovagkeresztjét. 1849-től lett – Othmar Rauscher utódként – a Keleti Akadémia igazgatója, posztját 1852-ig töltötte be.⁴²

Hivatali jellemzése szerint szigorúan becsületes, megbízható és politikai beállítottsága is megfelelő. Tudományosan képzett, ismeri az aktuális történelmi folyamatokat, és íróként már számos munkát készített. Kinevezése kedvező megítélése ellenére ideiglenes volt a speciális feladatkör miatt. A rendkívüli megbízatás betöltéséhez szükségessé vált, hogy Selingert felvegyék a külügyminisztérium állományába osztálytanácsosi (*Sektionsrat*) rangban.⁴³

A bizottsági tagsággal párhuzamosan Selinger folytatta irodalmi munkásságát is, erre hivatkozva utasította vissza, hogy vizsgáztatóként részt vegyen a statisztikai államvizsgán. Bizottsági munkáját belépése után nem sokkal felfüggesztette, 1852. szeptember 15-étől 14 napra szabadságot kért és kapott családi ügyek elintézésére. A szabadságot könnyen engedélyezték, mert a bizottság pénzügyi okokból csak korlátozottan kezdte meg működését.⁴⁴

Karl Weil (1806–1878) – az eddig bemutatott bizottsági tagokhoz hasonlóan – jogi végzettséggel rendelkezett. Pályáját az augsburgi *Allgemeine Zeitung*nál kezdte, 1830 és 1832 között a lap párizsi tudósítójaként működött. 1832-ben a stuttgarti *Württembergische Zeitung* szerkesztője lett. 1848-ban vált meg a laptól, amikor a berlini *Constitutionelle Zeitung*hoz került. 1849–1850-ben ismét Stuttgartban tevékenykedett, valószínűleg ekkor lett kormánytanácsos. 1851 decemberétől a Schwarzenberg-kormány alkalmazásában állt mint újságíró, szerződését Felix Schwarzenbergen kívül Alexander Bach belügyminiszter írta alá. 1852 végén, 1853 elején hívták meg ideiglenesen a sajtóirányítási bizottságba, 1855-től állandó tagként szerepelt az 1854-től betegeskedő Selinger helyett, ekkor rendezték fizetését és hivatali rangját is.⁴⁵

Bernhard Meyer (1810–1874) bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott.⁴⁶ 1836-ban második államírnok lett Luzernben, 1841-től tagja volt az alkotmánytanácsnak, majd a Nagy Tanácsban képviselte Luzernt. A katolikus kantonok 1843-ban létrejött szövetségének (*Sonderbund*) érdekében működött 1847-ig. 1847-ben Metternich kancellárral is találkozott mint lehetséges szövetséggel a forradalmi megmozdulások ellen. A *Sonderbund* veresége után előbb

⁴² M. MARTISCHNIG: Selinger, Engelbert Maximilian. In: *Österreichisches Biographisches Lexikon, 1815–1950*. Bd. 12, Lfg. 56. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2002. 156. Interneten elérhető: http://www.biographien.ac.at/oeb1/oeb1_S/Selinger_Engelbert-Maximilian_1802_1862.xml?frames=yes

⁴³ A hivatalt Selinger 2500 Ft-os fizetéssel és 400 Ft negyedévi szállásköltséggel nyerte el. ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Personalia, F4; Kt. 315; I/20 Fasc. 199.

⁴⁴ ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Personalia, F4; Kt. 315; I/20 Fasc. 199.

⁴⁵ Isidore SINGER – Frederick T. HANEMAN: Weil, Karl Ritter von. In: *Jewish Encyclopedia*. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/14828-weil-karl-ritter-von>.

1855-ben kormánytanácsosi címet kapott. ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Administrative Registratur, Personalia, F4; Kt. 373; I/20-251.

⁴⁶ Neve a magyar történetírásban főként a *Rückblick auf die jüngste Entwicklungsperiode Ungarns* című propagandairat kapcsán ismert.

Bécsbe, majd Münchenbe menekült, végül 1851-től a bécsi belügyminisztérium szolgálatába állt mint sajtócenzor. Alexander Bach közeli munkatársai közé tartozott,⁴⁷ az 1852-es jelentés vele kapcsolatban arra hívja fel a figyelmet, hogy rendkívüli publicisztikai feladatokkal is megbízható. Meyer többek között a németországi katolikus sajtóval foglalkozott, illetve az elnöki irodát vezette.⁴⁸

Korábbi kutatásaink alapján azonban egy másik hivatalnok, Eduard Lackenbacher megfelelőbb személy lett volna a pozícióra, hiszen folyamatosan részt vett a belügyminisztérium sajtóval kapcsolatos intézkedéseinek előkészítésében, ismerte a németországi sajtóviszonyokat, és ő képviselte a bécsi kormányzatot a német szövetségi sajtótörvényjavaslat kidolgozásakor.⁴⁹

A Rendőrhatóság hivatalnoka, Karl Lewinsky (?–?)⁵⁰ korábban – és feltehetőleg 1852-ben is – Bach belügyminiszter bizalmi embere volt. 1850-ben több hónapos utazást tett Erdélyben, valamint a Szerb Vajdaság és Temesi Bánságban, feltehetőleg Bach megbízásából.⁵¹ Az 1851-ben és 1852-ben Bachnak küldött levelei alapján a sajtó területén is tájékozott volt.⁵²

1852-ben a Legfelső Rendőrhatóság létrehozásakor került át az új, minisztériumi szintű hivatalba a sajtóosztály élére.⁵³ A hatóság vezetője, Johann Kempen nem bízott benne, farizeusnak titulálta, úgy gondolta, hogy Lewinsky továbbra is Bach embere maradt. Személyével kapcsolatban felmerült, hogy a rendőri főhivatalnál ő az egyedüli szabadkőműves, ami a belügy- és az igazságügy-minisztérium hivatalnokai között Kempen szerint általános volt.⁵⁴

A bizottság tagjain végigtekintve a következőket állapíthatjuk meg:

- Werner, aki ekkor 60 éves volt, és aki Metternich mellett kezdte meg hivatali pályafutását, komoly külügyi ismeretekkel rendelkezett és tapasztalt hivatalnokként került a bizottság elnöki pozíciójába;
- Selinger, az 50 éves tudós, író a Keleti Akadémia igazgatójaként szerzett tapasztalatokkal érkezett;

⁴⁷ Jelentés, dátum és keltezés nélkül. ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28 (Pressewesen 1847–1852), 28.9. Organisierung der Presse.

⁴⁸ Meyer, Bernhard Ritter von címszó. In: *Neue Deutsche Biographie*. Bd. 17. (1994), 330. Interneten elérhető: <https://www.deutsche-biographie.de/gnd117555800.html#ndbcontent>

⁴⁹ MANHERCZ i. m. (6. lj.).

⁵⁰ Lewinsky esetében nem találtunk születési, illetve halálozási adatokat. Lewinsky, Karl von címszó. In: *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/gnd116972173.html>

⁵¹ Ez az út talán a tervezett magyarországi és erdélyi császári látogatást készítette elő, mindenesetre Lewinsky részletesen beszámolt a lakosság hangulatáról, az utak állapotáról és egyéb helyi viszonyokról. Lewinsky levelei Bachnak, Nagyszében, 1850. ápr. 24–25., máj. 30., jún. 8.; Temesvár, jún. 15.; Zimony, jún. 21. ÖStA, Allgemeines Verwaltungsarchiv, AVA, Nachlässe, Alte Nachlässe, Nachlass Bach, Kt. 7. Briefe: L-M, Lewinsky, Karl.

⁵² Lewinsky 1851-es és 1852-es levelei Bachnak. Uo.

⁵³ DEÁK i. m. (17. lj.) 59.

⁵⁴ Kempen bejegyzései: 1852. ápr. 22., 1854. dec. 10., 1855. szept. 24. In: *Das Tagebuch des Polizeiministers Kempen von 1848 bis 1859*. Eingeleitet und herausgegeben von Josef Karl Mayr. Wien–Leipzig, Österreichischer Bundesverlag, 1931. 250., 347., 373. – Ugyanakkor 1857-ben Kempen védelmébe vette Lewinskyt a császár előtt, aki bár szabadgondolkodó, de egyúttal tisztességes jellemű. Ekkoriban a Rendőrhatóság vezetője úgy látta, Lewinsky eltávolodott Bachtól. Kempen bejegyzései: 1857. nov. 8., nov. 29., 30., 1858. jan. 7.; Kempen, 1931. 447., 452., 457.

- az öt helyettesítő, majd váltó Weil 46 évesen lett a bizottság tagja, korábban újságíróként és szerkesztőként, illetve Stuttgartban politikusként működött;
- a belügyminisztériumot képviselő Meyer 1852-ben 42 éves volt, komoly politikai múlttal rendelkezett, majd cenzorként dolgozott Bécsben;
- Lewinsky életkorát nem ismerjük, azonban azt tudjuk, hogy bár a Rendőrhatóság delegálta őt a bizottságba, valójában Bach embere volt.

Összességében tehát a bizottság a külügyminiszter és belügyminiszter két-két emberéből állt, a Rendőrhatóság vezetője mintha kiszorult volna. Ugyanakkor az eredeti tervekkel ellentétben, nem a belügy-, hanem a külügyminisztérium egyik hivatalnoka látta el az elnöki feladatot. Ferenc József talán így igyekezett hatalmi egyensúlyt teremteni a bécsi politikai vezetők között.

3.2.2. *A bizottság költségvetése és feladatköre*

A bizottság csak fokozatosan kezdte meg a munkát. Mindenekelőtt tisztázni kellett a bizottság költségvetésének fedezetét, illetve a bizottság feladatkörét. Az előkészítés folyamata 1853 tavaszáig tartott.

1852 novemberében született egy javaslat, amely az uralkodói elhatározást alapul véve a fenti kérdéseket tárgyalta. Szerzője⁵⁵ a költségvetés kapcsán kiemelte, hogy a büdzsé elsősorban a sajtó támogatására, illetve – a birodalom különböző nyelvein megjelenő – kormánylapok létrehozására szolgál. A bizottság első feladata a költségvetési terv elkészítése lett. A javaslat szerint a bizottságot ideiglenesen hozták létre, feladatkörét az általánosan megjelölt célokon túl nem tisztázták, annak pontosítása a tagokra maradt.⁵⁶

A belügyminisztérium által Buolnak és Kempennek küldött átirat sorai között átsejlik, hogy a sajtóirányítás felügyelete markáns részét képezte annak a hatalmi versengésnek, ami 1852 tavaszán és nyarán jellemezte a bécsi kormányzatot. A javaslat – feltehetőleg Ferenc József állásfoglalását hangsúlyozva – kiemeli, hogy a bizottság egységes vezetés alatt működik, amiből következik, hogy a minisztériumoknak meg kell szakítaniuk a kapcsolatot az újságokkal, ezen túl csak a bizottságon keresztül intézhetik ezeket az ügyeket.⁵⁷

A bizottság működésének elsődleges feltétele az anyagi háttér biztosítása volt, ezzel kapcsolatban azonban támadt némi nézeteltérés a főhivatalok között. Az uralkodó a költségek egyenlő arányú elosztása mellett döntött, azonban Bach belügyminiszter keresztülvitte, hogy a Legfelső Rendőrhatóság kétharmad, míg a külügyminisztérium egyharmad részt fizessen be a

⁵⁵ Eduard Lackenbacher a belügyminisztérium osztálytanácsosa, Bach bizalmi embere. MANHERCZ i. m. (6. l.) 225., 244.

⁵⁶ A javaslat egy közös megbeszélés alapján született, amelyet június 16-án tartottak a külügyminisztériumban Buol elnöklétével, Bach és Kempen, valamint Werner államtitkár, Rechberg gróf, illetve Lewinsky, Lackenbacher és Biegeleben osztálytanácsosok részvételével. Bach Buolnak és Kempennek, Bécs, 1852. nov. 13. (fogalmazvány), ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 6312/1852. A végleges változatot 1852 decemberében fogadták el: Kempen Bachnak, Bécs, 1852. dec. 26. Uo. 6984/1852.

⁵⁷ Uo.

bizottság büdzséjébe. Bach arra hivatkozott, hogy a korábban sajtócélokra rendelkezésére bocsátott titkos alapot át kellett adnia a Rendőrhatóságnak. Az érvelés elérte a célját, a belügyminisztérium teljesen kimaradt a sajtóirányítási bizottság büdzséjének finanszírozásából.⁵⁸

A bizottság előzetes költségvetése kapcsán a következő részleteket sikerült feltárni:⁵⁹

- a bizottság fedezi Frankfurtban Thun, illetve Lipcsében Grüner sajtóval kapcsolatos költségeit;
- a Legfelső Rendőrhatóság az 1853. katonai évtől kezdve az alábbi járandóságokat fizeti:

Dr. Weil évi díjazása	4000 Ft;
nyugdíjkiegészítés J. Weis tanácsosnak	2250 Ft;
Lewinsky udvari tanácsosnak évi számla ellenében Sachse miniszteri tanácsosnak	1200 + 600 Ft, 4080 Ft
összesen évi:	12 130 Ft

3.3. Instrukció a bizottság számára

A bizottság számára készülő instrukció első variánsai 1852 őszén születtek, a végleges verziót végül 1853 tavaszán fogadta el a három főhivatal. Az instrukció egy márciusi változatát ismerjük a levéltári forrásokból, ez a verzió 22 paragrafusból áll.⁶⁰

Az első paragrafusok a bizottság összetételéről szólnak. Eszerint a bizottságnak négy tagja van: a belügy- és a külügyminisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság egy-egy képviselője, illetve elnöke a császári kabinet által kijelölt hivatalnok. A tagok a küldő intézmény, és egyúttal az osztrák kormányzat érdekeit képviselik. További munkatársai is voltak a bizottságnak: újságírók, illetve segédszemélyzet.

A következő rész a bizottság feladatkörét állapítja meg, amely a belföldi és a külföldi sajtóra egyaránt vonatkozik. A feladatok között találjuk a következőket:

- a sajtó és politikai irodalom, valamint egyéb tudományos törekvések szellemiségének, irányának ismerete és figyelemmel kísérése;
- az újságszerkesztőségek befolyásolása;

⁵⁸ Az első javaslat szerint a külügyminisztérium és a Legfelső Rendőrhatóság fele-fele arányban osztoztak volna a költségeken. Kempen Bachnak, Bécs, 1852. nov. 21. (átirat), illetve mellékelve egy átirat másolata: Kempen Buolnak, Bécs, 1852. nov. 21., ÖStA, AVA MdI Praes Kt. 597. 6465/1852. Buol Kempennek, Bécs, 1852. nov. 29. (fogalmazvány), ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv (PA) XL, Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 71. Oberste Polizey-Behörde (Fml. Kempen), 1852. fol. 63–66., ill. Buol Kempennek, Bécs, 1853. dec. 15. (fogalmazvány), uo. fol. 67–68.

⁵⁹ Kempen Bachnak, Bécs, 1852. dec. 26., mellékelve egy utasítás másolata: Kempen a Rendőri Főpénztárnak, Bécs, 1852. dec. 26., ÖStA, AVA MdI Praes Kt. 597. 6984/1852.

⁶⁰ Bach Buolnak, Bécs, 1853. márc. 12. (átirat; csatolva az instrukciójavaslat másolata), ÖStA, HHStA, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv (PA) XL, Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 74. Ministerium des Innern (Dr. Alex. Bach), 1853. 18/3 53 (6889/MI Praes); Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17. (fogalmazvány), uo. Oberste Polizeibehörde (Fml. Kempen), 1853. f. 65–66.

- meglévő kapcsolatok ápolása és kiterjesztése;
- megfelelő újságcikkek és tudósítások közvetlen továbbítása;
- a külföldi lapok bécsi levelezőinek megnyerése az osztrák kormányzat számára;
- a kormányzat tájékoztatása annak érdekében, hogy az helyes véleményt alakítson ki a bel- és a külföldi közvéleményről, az Ausztriával kapcsolatos nézetekről;
- azon irányok kijelölése, amelyeket a sajtóban érvényre kíván juttatni.

Az ügymenettel kapcsolatos paragrafusok tartalmazzák, hogy a bizottságnak rendszeresen üléseznie kell, az ülésekről jegyzőkönyvet kell vezetni. A bizottság döntéseit többségi alapon hozza meg. A tagok közötti munkamegosztás kapcsán az instrukció azt a javaslatot tartalmazta, hogy minden tag azokat az ügyeket vigye, amelyek az általa képviselt főhivatal ügyköréhez tartoznak. A bizottság intézkedési hatásköre ugyanakkor meglehetősen korlátozott volt, csak a három főhivatalon (belügy-, külügyminisztérium, Legfelső Rendőrhatóság), illetve a többi minisztériumon keresztül intézkedhetett.

A sajtóirányítási bizottság központi intézményként funkcionált, működését három külföldi iroda segítette, amelyeket ugyancsak ekkor hoztak létre Frankfurtban, Stuttgartban és Lipcsében. Továbbá Párizsban és Londonban ügynökök útján kívántak befolyást gyakorolni a sajtóra.

A pénzügyi háttér tekintetében a bizottság évi 100 000 Ft-os költségvetéssel rendelkezett. A kasszát a Rendőrhatóság Főpénztára (*Polizei-Hauptkassa*) elkülönítve kezelte, az elszámoláért a felelősséget a bizottság tagjai egyenlő arányban viselték. A bizottságnak előzetes költségtervet kellett készítenie, amelybe bele kellett vennie a három külföldi iroda támogatását is. Arra is lehetőség volt, hogy az év közben felmerülő, előre nem tervezett kiadásokat külön engedéllyel fedezzék. A közigazgatási év végén a bizottságnak eleget kellett tennie zárszámadási kötelezettségének. A pénzügyi elszámolás mellett a bizottságnak éves jelentést kellett készítenie a tevékenységéről a három főhivatal számára.

A javaslatot Buol elfogadta, Kempennek azonban további észrevételei voltak. Az 5. paragrafusban említett közreműködők (újságírók, segédszemélyzet) kapcsán a Rendőrhatóság vezetője arra hívta fel a figyelmet, hogy ezek a kormányzattal már kapcsolatban álló személyek kapjanak – lehetőleg írásbeli – utasítást attól a hivaltól, amellyel korábban közreműködtek, hogy a bizottsághoz kerüljenek. Másrészt ezek a személyek ezentúl csak a bizottságtól kapjanak megbízást, ettől csak sürgős esetekben lehessen eltérni, és akkor is utólag – a lehető leggyorsabban – értesíteni kell a bizottságot.⁶¹

A sajtóirányítás vezetésének egységes szellemiségét Kempen úgy látta biztosítottak, ha a támogatott belföldi lapoktól azonnal meg kell vonni a dotációt, amint politikai témáról írnak, amennyiben az ilyen cikk megjelenése nem tudományos célt szolgál.⁶²

⁶¹ Bach Buolnak, Bécs, 1853. ápr. 12. (fogalmazvány), mellékelve Kempen átirata, illetve Buol átiratának másolata: Kempen Bachnak, Bécs, 1853[3]. márc. 27., Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17., ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 1983/1853. Utóbbi fogalmazványa: HHStA, Ministerium des Äußern, Politisches Archiv (PA) XL, Interna, Korr. mit inneren Behörden, Kt. 74. Oberste Polizeibehörde (Fml Kempen), 1853. f. 65–66.

⁶² Kempen példaként az *Austria* című lapot, illetve azzal kapcsolatban a kereskedelmi minisztérium felelősségét hozta fel.

A 14-es paragrafus kapcsán Kempen arra hívta fel a figyelmet, hogy a koronartományok hivatalos lapjainak közvetlenül a bizottság alá rendelését külön ki kell emelni a helytartók számára. Még egy apró hibát is felfedezett, a 19. paragrafusban kimaradt a felsorolásból a Legfelső Rendőrhatóság annál a résznél, ahol a bizottság és a minisztériumok közötti kommunikáció szabályozásáról volt szó.⁶³

Kempen érezhetően bizalmatlan volt mind a bizottsággal, mind a belügy- és a külügyminiszterrel szemben. Bizalmatlanságát indokolhatja, hogy a két érintett miniszter szoros együttműködést alakított ki a Rendőrhatóság vezetőjével szemben, és Kempennek a bizottságban való jelenlétében nem volt embere, illetve feltehetően olyan kapcsolati hálójával sem rendelkezett a sajtó területén, mint kollégái, így akár könnyen kijátszhatóvá is válhatott. A bizottság költségeinek nagy részét az általa irányított Rendőrhatóság fedezte, és az 1852-es átszervezéssel a sajtó felügyeletének nagy része Kempen hatáskörébe került, ezért úgy gondolhatta, jogosan tart igényt nagyobb befolyásra a bizottság felett.⁶⁴

A javított instrukciót végül 1853 májusában fogadta el a három főhivatal, és ekkor kezdődött meg a szöveg továbbítása a bizottsági tagok, illetve az érintett hivatalok részére.⁶⁵ A továbbiakban főként a költségvetéssel és a bizottság kasszájával kapcsolatos részleteket finomították, illetve kidolgozták az elszámolás pontos rendszerét. A kassa kezelőjének havonta kimutatást kellett készítenie a kifizetésekről, illetve a megmaradt összegről, ezenkívül negyedévente a Rendőrhatóság számlázási osztályán a könyvelők vizsgálatnak is alávetették a pénztárkönyvet.⁶⁶

Az 1852-es javaslatot és az 1853-as instrukciót összevetve megállapíthatjuk, hogy szigorodott a sajtóval való kapcsolattartás szabályozása, a minisztériumok önállóan nem, illetve csak sürgős esetben fordulhattak közvetlenül a sajtó munkatársaihoz, általánosságban a bizottságon keresztül intézhették ügyeiket. (1852:7; 1853:§19) Az instrukcióban erőteljesebb centralizáció érvényesült – feltehetőleg Kempen fellépésének köszönhetően.

3.4. A sajtóügyek irányításáért folytatott küzdelem

Johann Kempen 1852 áprilisában kapta meg a kinevezést a Legfelső Rendőrhatóság vezetői posztjára, ami azt jelentette, hogy a rendőrséget külön főhivatalba szervezték, a rendőri ügyek kikerültek az Alexander Bach vezette belügyminisztérium hatásköréből. Bach és Kempen 1852.

⁶³ Bach Buolnak, Bécs, 1853. ápr. 12. (fogalmazvány), mellékelve Kempen átirata, illetve Buol átiratának másolata: Kempen Bachnak, Bécs, 185[3]. márc. 27., Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17., ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 1983/1853.

⁶⁴ Bach Buolnak, Bécs, 1853. ápr. 12. (fogalmazvány), mellékelve Kempen átirata, illetve Buol átiratának másolata: Kempen Bachnak, Bécs, 185[3]. márc. 27., Buol Kempennek, Bécs, 1853. márc. 17., ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 1983/1853.

⁶⁵ Buol Bachnak, Bécs, 1853. máj. 15. Uo. 3280/1853.

⁶⁶ Bach Buolnak, Bécs, 1853. jún. 16. (fogalmazvány), mellékelve Kempen átirata, illetve Kempen leiratának másolata: Kempen Bachnak, Bécs, 1853. máj. 28., Kempen a Rendőri Főpénztárnak (Polizei-Hauptkassa), Bécs, 1853. máj. 25. Uo. 3606/1853.

április 12-én kezdte meg a szóbeli egyeztetést a változások előkészítéséről.⁶⁷ Bach – Kempen naplóbejegyzése szerint – azt állította, hogy megszabadul az ügyek egy részétől, azonban Kempen nem hitte el mindezt.⁶⁸

Az ügyek átadásáról szóló javaslatot a két hivatalnok együtt dolgozta ki és terjesztette a császár elé.⁶⁹ Az új hatóság sajtóosztályának vezetésével Lewinsky osztálytanácsost bízták meg, aki a sajtó irányítását és átvételét egyesíteni kívánta, azonban az irányítást a Legfelső Rendőrhatóságon kívül valósította volna meg.⁷⁰ Itt – véleményünk szerint – ismét Bach azon szándékát érhetjük tetten, hogy a sajtóirányítás feletti hatalmát minél nagyobb mértékben meg tudja őrizni. Ezt érzékelte Kempen az 1852 május végén folytatódó egyeztetések során, amikor egy négyórás megbeszélésen vett részt.⁷¹

Kempent is foglalkoztatta a sajtóügy, véleménye azonban több ponton eltért Bachétól. Például a lapok szubvenciója kapcsán Kempen úgy gondolta, hogy azt korlátozni kell.⁷² Láthatuk, hogy a Bach irányításával 1852-ig folytatott sajtópolitikának éppen a támogatott lapok rendszere adta az egyik alappilléret.

1852. június 17-én került sor arra a megbeszélésre, amelyen a sajtóirányítás kérdését vitatta meg Buol, Bach és Kempen. Jelen volt Werner báró és Rechberg gróf is. A sajtóirányítási bizottság tervezetét Bach ismertette mint olyan intézményt, amelyben a triász, vagyis a belügy- és a külügyminisztérium, valamint a Legfelső Rendőrhatóság egy-egy képviselője vesz részt.⁷³

Az ügyek átadása nem ment problémamentesen, 1852. szeptemberében Kempen Kübecknek panaszkodott arról, hogy Bach visszatartja az aktákat, amelyek már a Rendőrhatóság hatáskörébe tartoznak. Kübeck úgy vélte, hogy ennek mindenképpen véget kell vetni, mert úgy tűnhet, hogy a rendőri ügyek visszakerültek a belügyminisztériumhoz. Kempen azt is érezni vélte, hogy Bach Buolnál is aláassa a renomóját.⁷⁴ Az ügy – Grünne gróf közbenjárására – a császár elé került, Kempen egy audiencia során fejthette ki panaszait.⁷⁵

Kempen láthatóan élvezte az uralkodó bizalmát, illetve Kübeck és Grünne támogatását. Kübeck nem nézte jó szemmel, hogy Bach továbbra is komoly befolyást gyakorol a sajtóra.⁷⁶

1853 márciusában ismét előkerült Kempen naplójában, hogy néhányan arra töreksenek, hogy a rendőri ügyek visszakerüljenek Bachhoz.⁷⁷ Kempen továbbra is érezni vélte Bach int-

⁶⁷ Kempen bejegyzése, 1852. ápr. 12. In: MAYR i. m. (54. lj.) 249.

⁶⁸ Kempen bejegyzése, 1852. ápr. 16. Uo.

⁶⁹ Kempen bejegyzése, 1852. ápr. 20. Uo.

⁷⁰ Kempen bejegyzése, 1852. ápr. 22. Uo. 250.

⁷¹ Naplójában Kempen úgy fogalmazott, hogy „a négyórás vizsga után intrikák hálóját láttam, amit Bach miniszter úr szőtt, aki magához akarja vonni a sajtó befolyásolását.” Kempen bejegyzése, 1852. máj. 24. Uo. 253.

⁷² Kempen bejegyzése, 1852. máj. 2. Uo. 250.

⁷³ Kempen bejegyzése, 1852. jún. 17. Uo. 255.

⁷⁴ Kempen bejegyzése, 1852. szept. 1. Uo. 259–260. – Egy későbbi bejegyzésből az is kiderül, hogy nemcsak Bach viseltetett ellenszenvvel Kempen iránt, hanem egy egész csoport igyekezett megbuktatni a Rendőrhatóság vezetőjét, amit azonban az uralkodó nem hagyott. Kempen bejegyzése, 1852. dec. 26. Uo. 272.

⁷⁵ Kempen bejegyzése, 1852. szept. 2. Uo. 260.

⁷⁶ Kempen bejegyzése, 1853. febr. 8. Uo. 277.

⁷⁷ Kempen bejegyzése, 1853. márc. 13. Uo. 282–283.

rikáit.⁷⁸ Ebben az időben azonban már nem elsősorban a sajtóügyek kapcsán került szembe a két politikus, hanem a Radetzky katonai irodája mellé felállítandó politikai hivatal szervezése során, amelynek élére Rechberg gróf került.⁷⁹

Ferenc József Bachhoz intézett utasítása alapján a belügyminiszter még 1853 nyarán is hajlamos volt kihagyni Kempent a sajtót érintő ügyekből. Az uralkodó a sajtórendelet kapcsán hívja fel minisztere figyelmét arra, hogy az arra vonatkozó intézkedésekről tájékoztassa a Legfelső Rendőrhatóság vezetőjét.⁸⁰

4. Záró gondolatok

A központi sajtóirányítási bizottság felállítása a bécsi kormányzat, illetve azon belül is a belügyminiszter, Alexander Bach sajtóügyi tevékenységének egy újabb lépése volt 1852 őszén. A korábbi tapasztalatok és javaslatok mellett az intézmény létrehozása mellett szólt a bécsi politikai vezetésben bekövetkező – Bach számára kedvezőtlen – változás, Johann Kempen kinevezése az 1852 tavaszán életre hívott Legfelső Rendőrhatóság élére. Bach pozíciója nemcsak az új hatalmi tényező belépése miatt gyengült, hanem azért is, mert az új főhivatalhoz került az addig a belügyminisztérium hatáskörébe tartozó sajtófelügyelet és sajtóirányítás.

A bécsi belügyminisztériumban 1848 őszétől lázas munka folyt, amiben a sajtó ügyének rendezése kiemelt szerepet kapott. Bach és munkatársai – a fennmaradt iratok alapján – sok energiát fektettek a sajtópiac megismerésébe, a sajtószabályozás birodalmon belüli és birodalmon kívüli megfelelő kialakításába, illetve igyekeztek megtalálni azokat az eszközöket és lehetőségeket, amelyek a sajtóra gyakorolt befolyást erősítették.

A belügyminiszter ebbe a munkába számára megbízható embereket vont be, akik hozzá hasonló intenzitással végezték feladatukat. Bach ugyanakkor bekapcsolta a külügyminisztériumot is a sajtóügyek vérkeringésébe. Bár a külföldi követségeken és konzulátusokon végzett, sajtóval kapcsolatos tevékenység elsősorban a külügyminiszter alá tartozott, a beérkező jelentéseket a belügyminiszternek is továbbították. A bécsi kormányzat hivatalnokain túl még számos újságíró és szerkesztő is részt vett abban a munkában, ami az osztrák kormány kedvező bel- és külföldi megítélését tűzte ki célul. Ezt a rendszert zilálta (volna) szét, hogy Bachnak meg kellett válnia a sajtóügyek irányításától.

Egy – már korábban is tervbe vett – központi sajtóirányítási hivatal felállítása ennek kivédésére is szolgálhatott. Természetesen a hivatal létrejötte nem csupán ennek a körülménynek köszönhető, a sajtóirányítás központosítása logikus lépésként következett a korábbi években ki-

⁷⁸ Kempen bejegyzése, 1853. márc. 15. Uo. 283.

⁷⁹ Többek között erről szól: Kempen bejegyzése, 1853. ápr. 2. Kempen, 286. – Bach úgy igyekezett biztosítani a befolyását, hogy egyik bizalmi emberét, Eduard Lackenbachert javasolta udvari tanácsosnak Rechberg mellé. Kempen igyekezett az általa választott személyt a veronai rendőri osztály élére ültetni. Uo.

⁸⁰ Miniszteri emlékeztető, Bécs, 1853. aug. 1. (fogalmazvány), mellékelve Ferenc József kabinetirata: Ferenc József Bach-hoz, Schönbrunn, 1853. júl. 24. ÖStA, AVA Mdl Praes Kt. 597. 5234/1853.

alakított sajtópolitikai irányvonalat követve. A javaslatot ráadásul az uralkodó is megfelelőnek találta, és a hivatal létrejötte a három felettes – vagy inkább delegáló – főhivatal egyensúlyát is ígérte a sajtóügyek terén.

Bach a bizottság létrehozásával meg tudta őrizni a befolyását a sajtóügyekre – ebben szövetségese volt a külügyminiszter, át tudta menteni a saját hivatalnokait, az addig elért eredményeket, a tervezett célokat, és még a pénzügyi háttérrel is biztosította. Az 1852 őszi megalakított sajtóirányítási bizottság feladatai közé tartozott a sajtófigyelésen túl minél erőteljesebb befolyás kifejtése a belföldi – és közvetve a külföldi – sajtóra. A tervezett költségvetés jól mutatja, hogy ennek elérése érdekében elsősorban a támogatott lapok rendszerének fenntartását, illetve további bővítését gondolták hatékony eszköznek.

Ez a megoldás emlékeztethet minket Metternich kancellár pozitív sajtópolitikájára, amelynek ugyancsak része volt az erős kormányzati sajtó kiépítése, illetve külföldi lapok megnyerése az osztrák kormányzat érdekében.⁸¹ Néhány újság esetében a kontinuitás is kimutatható. A *Wiener Zeitung* hivatalos lapként szolgálta tovább a bécsi kormányt, a birodalmon kívül megjelenő német nyelvű újságok közül például az augsburgi *Allgemeine Zeitung* említhető, de a *Journal de Francfort* is egyaránt megtalálható volt az 1848 előtt és után osztrákbarátként számon tartott orgánumok között.⁸²

Metternich árnya nemcsak ebben a vonatkozásban sejlett fel, a sajtóirányítási bizottság tagjai között – elnökként – ott találjuk a kancellár egykori közeli munkatársát, Josef Wernert, aki feltehetően a külügyi szolgálat alapos kiismerése mellett Metternich sajtórendszerének működését is közelről megfigyelhette, ráadásul a kancellárt „túlélve” folyamatosan a bécsi kormány szolgálatában maradt. Magas pozícióban élte át az 1848-as forradalmi és alkotmányos időszakot, majd a restaurációt.

Wernerén kívül olyan személyek is a bizottság tagjai lettek, akik újságíróként, szerkesztőként is tevékenykedtek, gyakorlati tudással rendelkeztek tehát a lapkiadás terén. Ez a tudás hasznos lehetett a bécsi kormány számára, hiszen a sajtóval kapcsolatos javaslatokban lapok megvásárlása, illetve új lapok indítása is helyet kapott, ha megvalósításukra nem is került sor.⁸³

⁸¹ Metternich negatív sajtópolitikája (cenzúra, nyilvánosság korlátozása, politikai rendőrség kiépítése) ugyan csak továbbélt, ha végiggondoljuk a sajtóra vonatkozó 1849-es és 1852-es szabályozás rendszerét. Ráadásul a kancellárnak sikerült a Habsburg Birodalomban érvényben lévő cenzúraszabályokat a Német Szövetség területére is kiterjeszteni, amire a bécsi kormány az 1850-es években is kísérletet tett, ahogyan arra jelen tanulmányunkban is utaltunk. Frank Thomas HOEFER: *Die Überwachung von Presse und politischer Öffentlichkeit in Deutschland und in den Nachbarstaaten durch das Mainzer Informationsbüro (1833–1848)*. München – New York – London – Paris, K.G. Saur, 1983. (Dortmunder Beiträge zur Zeitungsforschung. Bd. 37.) 48.; 53.

⁸² Uo., 40–41, 46.

⁸³ Erre vonatkozóan a bizottság feladatkörének leírásában is találunk utalást, illetve egy – 1852 júliusában keletkezett – dokumentum foglalkozott egy esetlegesen létrehozandó, nagy politikai lap költségeivel. A belügyminisztérium korábban a *Presse* megvásárlására is gondolt, és ennek meghiúsulása után sem vetette el a tervet, hogy saját lapot hozzon létre. A minta ebben az esetben a *Lloyd* volt, külső megjelenését és tartalmát tekintve egyaránt, reggeli és esti kiadással. Ehhez a vállalkozáshoz készült a részletes költségterv, amely az állandó és változó havi kiadásokat vette sorra. Felség-előterjesztés, Bécs, 1852. jún. 14. (fogalmazvány). ÖStA, AVA, Nachlass Bach, Kt. 28, 28.11 Regelung der Einflußnahme der Regierung auf die Presse.; Felség-előterjesztés, Bécs, 1852. júl. 15. (fogalmazvány). ÖStA, AVA, Inneres, MI, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899), Kt. 597 (1848–1851). 4027/1852.

A külföldi – németországi – sajtópolitika kapcsán ugyancsak megtaláljuk a párhuzamokat a metternichi kor és az 1848 utáni időszak között. Metternichnek sikerült létrehoznia egy mainzi hivatalt (*Zentraluntersuchungskommission*), amelynek elsősorban a sajtótermékek vizsgálata volt a feladata, illetve később ugyanitt egy információs iroda (*Informationsbüro*) is működött. A bécsi központi irányítás tekintetében pedig kiemelendő – a cenzúra- és rendőrhivatal (*Zensur- und Polizeihofstelle*), illetve az Államkancellária cenzúraosztálya (*Zensurreferat der Staatskanzlei*) mellett – a központi információs bizottság (*Zentralinformationskomitee*) működése 1834-től.⁸⁴

A Bach által folytatott sajtópolitika tehát nem volt előzmények nélküli, érződött rajta a Metternich-féle rendszer hatása, ugyanakkor az 1848 előtti szisztéma természetesen nem volt egy az egyben újra felállítható. Az 1848/49-es események megváltoztatták a sajtó helyzetét, és ezt a bécsi kormányzat sem hagyhatta figyelmen kívül. Az 1852-ben létrejövő központi sajtóirányítás feladatai között a sajtó elnyomásán (*Unterdrückung*), leküzdésén (*Bekämpfung*) és ellenőrzésén (*Kontrollierung*) túl a sajtó befolyásolása (*Influenzierung*) is jelentős szerepet kapott. Ez utal némi hangsúlyeltolódásra a bécsi kormányzat sajtópolitikájában.

A bizottság munkájának és eredményeinek vizsgálata egy következő tanulmány tárgyát képezheti, amelynek alapját a bizottság 1853-as tevékenységéről szóló jelentés, illetve az arra adott válaszok adják.⁸⁵

⁸⁴ HOEFER i. m. (81. lj.) 57–62., 71.

⁸⁵ Felség-előterjesztés, dátum és keltezés nélkül (fogalmazvány). AVA, Inneres, Ministerium des Innern, Präsidium, Akten, Teil I (1848–1899) Kt. 598 (1854–1860) 8150/1855.